

Μνήμων

Τόμ. 35, Αρ. 35 (2016)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΑΛΙΟΠΗ ΠΑΓΑΗ, Φλωρεντία: από τις ολιγαρχικές οικογένειες στους «Τραπεζίτες του Θεού» ► ΑΓΓΑΛΙΑ ΚΑΣΔΑΓΑΗ, Λόγος περί νοταριακών και μια ανάγνωση διαθρησκόν του 16ου αιώνα από την Κρήτη ► ΑΝΤ. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ, Νησιωτικότητα και τοπική εξουσία στην οθωμανική Κύπρο ► Χρ. ΛΟΥΚΟΣ, Νέα στοιχεία για την ελληνική τυπογραφία της περιόδου 1828-1832 ► ΕΙΣΣΕΛΒΕΤ ΤΣΑΚΑΝΙΚΑ, Η αναζήτηση της εθνικής ταυτότητας στον Τύπο και τη λογοτεχνία της οθωμανικής περιόδου ► Δ. ΜΑΛΕΣΗΣ, Ο «εθνικός λόγος» τη δεκαετία του 1870 στην εφημερίδα *Εύβοια* του Γ. Φιλάρτου ► Μ. ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗ, Χειρόγραφα του Ι. Ολύμπου στο Αναγνωστήριο της Αγιάσου ► ΧΡΥΣΑ ΜΑΡΙΝΟΥ, Τα έργα *The Tunnel* και *Deadlock* της Ντ. Μ. Ρίτσαρντσον ως άλλο αργείο ► ΕΥΓΕΝΙΑ ΑΔΑΜΟΠΟΥΛΟΥ, Πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις του γλωσσικού ζητήματος στην Κωνσταντινούπολη ► ΛΗΔΑ ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, Οι μηχανικοί στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου ► ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΚΟΝΔΥΛΗΣ, Μεταπολεμική αστική ανάπτυξη και ονομασθεσία οδών και πλατειών ► ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΝΤΑΝΙΚΑ, Η ανάγνωση για διεργασίες στον μουσουλμανικό πληθυσμό της Λαρίσας (1882-1898)

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, *Ανατίμω του Έλληνα, Ελληνική Νομαρχία*

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΘΩΔΩΡΟΣ ΘΩΔΩΡΟΥ, Οι χαμένες επιστολές του Κωνσταντίνου Σταμάτη προς τον Παναγιώτη Κοδρικά (1788-1794)

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

ΕΦΗ ΑΒΔΕΛΑ, «Μνημονικοί νόμοι» και ιστορικοί. Η ευρωπαϊκή εμπειρία ► ΣΤΡΑΤΗΣ ΜΠΟΥΡΝΑΣΟΣ, Η ιστορία, ο ιστορικός και ο δικαστής

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Χρ. Λούκος, Τ. Ε. Σιλαβενίτης, Κ. Λάππας, Ε. Γαλούρη, Γ. Κόκοινας, Σπ. Δημανόπουλος, Χρ. Αγγιαντώνη, Μ. Φέστας, Δ. Κουσουρής, Α. Μ. Σιγάνη, Μ. Χρ. Χατζηγιάννου, Χρ. Χατζηιωσήφ

35

ΑΘΗΝΑ 2016

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΟΛΥΜΠΙΟΥ (1864-1946) ΣΤΟ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣΟΥ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΚΑΛΒΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ Δ. Ν. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗ

ΜΑΡΙΑ ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗ

doi: [10.12681/mnimon.20255](https://doi.org/10.12681/mnimon.20255)

Copyright © 2019, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗ Μ. (2019). ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΟΛΥΜΠΙΟΥ (1864-1946) ΣΤΟ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣΟΥ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΚΑΛΒΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ Δ. Ν. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗ. *Μνήμων*, 35(35), 169–188. <https://doi.org/10.12681/mnimon.20255>

ΜΑΡΙΑ ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗ

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΟΛΥΜΠΙΟΥ (1864-1946)
ΣΤΟ ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣΟΥ

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΛΗΨΗ
ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΚΑΛΒΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ Δ. Ν. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗ

*Αφιερωμένο στη μνήμη
του Φάνη Σουλακέλλη*

Στη βιβλιοθήκη του Αναγνωστηρίου της Αγιάσου στη Λέσβο, υπάρχει μία χειρόγραφη αντιγραφή της αθηναϊκής έκδοσης των *Ωδών* του Κάλβου του 1864. Η έκδοση του 1864 και το χειρόγραφο αντίγραφο της αναπαράγουν τα *Λυρικά* (από την παρισινή έκδοση του 1826) και περιλαμβάνουν και 9 στροφές της «Ωδή εις τον Ιερόν Λόχον» από τη *Λύρα*, που αντλούνται¹ από ποιητική ανθολογία της εποχής. Από τις 14 στροφές της ωδής, παραλείπονται οι 5 (γ', ζ', ζ', η', θ').² Το χειρόγραφο αποτελείται από 16 φύλλα

Ευχαριστίες οφείλω για τη συμβολή τους στη βελτίωση του κειμένου μου στους: Αλέξη Πολίτη, Τριαντάφυλλο Σκλαβενίτη, Λάμπρο Βαρελά, Γιάννη Χατζηβασιλείου, Παναγιώτη Σκορδά, Κλεάνθη Κορομηλά και Νατάσσα Μανασσάκη. Το κείμενό μου ωφελήθηκε ιδιαίτερα από τις σκέψεις και τη συνολική στήριξη του Ανδρέα Μητσάγγα.

1. *Ωδαί Κάλβου του Ζακυνθίου (Ανατυπωθείσαι κατά την Παρισιανήν έκδοσιν του 1826)*, Αθήνα, τυπ. Ζ. Γρυπάρη και Α. Καναριώτου, 1864, σ. 68, υποσημείωση: «Την προς τους Ιερολοχίτας ωδήν ταύτην εύρομεν εις τινα συλλογήν ασμάτων καθ' εκάστην ανατυπωμένων και ενομίσαμεν καλόν να λάβη θέσιν μεταξύ των άλλων ωδών του πατριώτου ποιητού».

2. Η «Ωδή εις τον Ιερόν Λόχον» του Κάλβου δημοσιεύεται ήδη από το 1837 στην ανθολογία των Κ. Τόμπρα και Κ. Ιωαννίδη, *Άσματα ηρωικά, κλέφτικα, ερωτικά*, Ναύπλιο 1837, σ. 90-94, όπου το ποίημα εκδίδεται ολόκληρο. Οι 9 από τις 14 στροφές της ωδής εμφανίζονται αποκομμένες για πρώτη φορά στην ανθολογία του Κωνσταντίνου Χαντσερή, *Ελληνικός Παρασσός*, Αθήνα 1841, σ. 272-273, σύμφωνα με το *Παρουσιολόγιο Νεοελληνικής Ποίησης 1801-1850*, επιμ. Αλέξης Πολίτης, poetry.ims.forth.gr. Στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, στις ανθολογίες δημοσιεύονται μόνο οι 4 στροφές της ωδής, Έφη Βαρακλιώτου, Χ. Α. Καραόγλου, Αρίστη Σδράλη, «Ποιητικές ανθολογίες 1901-1920», *Επιστημονι-*

χωρίς αρίθμηση. Στην αρχή του πρώτου φύλλου αναφέρεται:

«Ωδαί / Κάλβου του Ζακυνθίου / (Αντιγραφείσαι εκ της εν Αθήναις ανατυπώσεως / της Παρισιανής εκδόσεως του 1826)».

Αμέσως μετά ακολουθούν τα ποιήματα. Στον κολοφώνα δίνονται τα στοιχεία:

«Εν Τυρνάβω (Θεσσαλίας) / υπερμεσουόντος Ιανουαρίου του 1883. / Ιωάννης Β. Κυριακού Ολύμπιος».

Είναι συσταχωμένο σε δερματοχαρτόδετη βιβλιοδεσία μαζί με 1 έντυπο και 3 ακόμα χειρόγραφα, όλα με αντίγραφα έργων του Δ. Ν. Βερναρδάκη, με την ακόλουθη σειρά:³

1. Ευφροσύνη, Δράμα εις πράξεις πέντε υπό Δ. Ν. Βερναρδάκη, Διαχθέν το πρώτον από της εν Αθήναις Σκηνης τη 25 Μαρτίου 1876, Αθήνα, 1882.

Έντυπο, 8°, σελίδες ις' + 184.⁴

2. «ΜΕΡΟΠΗ / ΤΡΑΓΩΙΔΙΑ / ΕΙΣ ΠΡΑΞΕΙΣ ΠΕΝΤΕ, / ΥΠΟ / Δ. Ν. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗ. / ΔΙΑΧΘΕΙΣΑ ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΑΠΟ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΣΚΗΝΗΣ ΤΗ 12 ΜΑΡΤΙΟΥ / 1866 / Ιωάννης Β. Κυριακού Ολύμπιος / εν Μυτιλήνη Ιανουαρίου 25 / 1881».

Χειρόγραφο, σελίδες ιβ' + 92. Λευκό χαρτί. Με μαύρο μελάνι είναι γραμμένο το κείμενο και με μπλε μελάνι η σελιδαρίθμηση, τα διακοσμητικά στοιχεία και η ένδειξη «Ιωάννης Β. Κυριακού Ολύμπιος / εν Μυτιλήνη Ιανουαρίου 25 1881» στη σελίδα α' (τίτλου). Αντιγραφή του εντύπου: Δ. Ν. Βερναρδάκης, *Μερόπη*, Αθήνα 1866.⁵ Βλ. εικόνα 1 στο Παράρτημα.

3. «Ωδαί / Κάλβου του Ζακυνθίου / (Αντιγραφείσαι εκ της εν Αθήναις ανατυπώσεως / της Παρισιανής εκδόσεως του 1826). Στο τέλος του τελευταίου φύλλου: Εν Τυρνάβω (Θεσσαλίας) / υπερμεσουόντος Ιανουαρίου του 1883. / Ιωάννης Β. Κυριακού Ολύμπιος».

Χειρόγραφο, 16 φύλλα χωρίς αρίθμηση. Λευκό χαρτί τύπου μιλιμε-

κή Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 6 (1996-1997), σ. 121.

3. Τα χειρόγραφα είναι ψηφιοποιημένα στη βάση δεδομένων αρχαιικού υλικού του Αναγνωστηρίου της Αγιάσου: agiasos.aegean.gr/book_searcher.php (αρχείο: «140. Δ. Ν. Βερναρδάκης, 1882, Μερόπη, Αθήνα»).

4. Φίλιππος Ηλιού – Πόπη Πολέμη, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1864-1900*, Βιβλιολογικό Εργαστήριο «Φίλιππος Ηλιού» – Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 2006: 1882.276.

5. Στο ίδιο, 1866.293.

τρέ, μπλε μελάνι. Αντιγραφή του εντύπου: *Ωδαί Κάλβου του Ζακυνθίου* ... Αθήνα 1864.⁶ Βλ. εικόνες 2, 3, 4, 5 στο Παράρτημα.

4. «Προλεγόμενα / περί Εθνικού Ελληνικού δράματος, / και ιδίως του παρόντος.»

Χειρόγραφο, 22 φύλλα χωρίς αρίθμηση. Λευκό χαρτί, μαύρο μελάνι. Αντιγράφει τα «Προλεγόμενα περί Εθνικού Ελληνικού δράματος και ιδίως του παρόντος» από το έντυπο: Δημήτριος Βερναρδάκης, *Μαρία Δοξαπατρή*, Μόναχο 1858, σ. ε'-ρα'.⁷ Βλ. εικόνα 6 στο Παράρτημα.

5. «ΜΑΡΙΑ ΔΟΞΑΠΑΤΡΗ».

Χειρόγραφο, 59 φύλλα χωρίς αρίθμηση. Λευκό χαρτί, μπλε μελάνι. Αντιγραφή του εντύπου: Δ. Ν. Βερναρδάκης, *Μαρία Δοξαπατρή*, Αθήνα 1868.⁸ Βλ. εικόνες 7, 8, 9 στο Παράρτημα.

Θα παρουσιάσω τα χειρόγραφα αυτά, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον μου στο δημιουργό τους, Ιωάννη Ολύμπιο, και προσεγγίζοντας τις συνθήκες και τους λόγους που τον έστρεψαν στην αντιγραφή των συγκεκριμένων λογοτεχνικών έργων.

Ο Ιωάννης Β. Παπακυριάκου Ολύμπιος έγινε γνωστός ως Ιωάννης Ολύμπιος. Εργάστηκε ως φιλόλογος, καθηγητής και γυμνασιάρχης στη Μυτιλήνη και στο Αϊβαλί.⁹ Άφησε πλούσιο συγγραφικό έργο, ένα μεγάλο μέρος του οποίου έμεινε ανέκδοτο και ένα άλλο μέρος είναι δημοσιευμένο σε εφημερίδες και περιοδικά κυρίως της Μυτιλήνης και της Σμύρνης. Ρητή αναφορά του ονόματος του υπάρχει στα χειρόγραφα 2 και 3: στο πρώτο φύλλο της *Μερόπης* του Βερναρδάκη και στο τελευταίο των *Ωδών* του Κάλβου.¹⁰ Σε όλα τα χειρόγραφα όμως ο γραφικός χαρακτήρας φαίνεται κοινός.

6. Στο ίδιο, 1864.579.

7. Δ. Σ. Γκίνης και Βαλ. Γ. Μέξας, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863*, Αθήνα 1939-1957: 7635.

8. Φ. Ηλιού – Π. Πολέμη, *ό.π.*: 1868.323.

9. Τα κυριότερα βιογραφικά στοιχεία του Ι. Ολύμπιου αντλούνται από τη μελέτη του Βαγγέλη Καραγιάννη, «Ιωάννης Ολύμπιος, ο σοφός Γυμνασιάρχης της Μυτιλήνης», *Λεσβιακά, Περιοδικό σύγγραμμα της Εταιρείας Λεσβιακών Μελετών* 8 (1982), σ. 40-86. Κυκλοφόρησε και ως ανάτυπο. Ο Καραγιάννης που υπήρξε μαθητής του Ολύμπιου, συγκέντρωσε πολλά στοιχεία από τον ίδιο τον «σοφό γυμνασιάρχη» λίγο πριν αυτός πεθάνει.

10. Καταγραφή των χειρογράφων έγινε από τον Γιάννη Χρ. Χατζηβασιλείου, *Ιστορία του Αναγνωστηρίου Αγιάσου Η Ανάπτυξίς 1894-1975*, Αθήνα 1975, σ. 54-55. Ο Β. Καραγιάννης, *ό.π.*, δεν αναφέρει την ύπαρξή τους.

Ο Ολύμπιος καταγόταν από τη Σκοτίνα της Μακεδονίας και το πραγματικό του όνομα ήταν Ιωάννης Παπακυριάκου. Ο πατέρας του λεγόταν Βασίλειος και η μητέρα του Ελένη. Γεννήθηκε στις 24 Αυγούστου 1864 στη σημερινή Άνω Σκοτίνα Πιερίας, που ήταν πατρίδα και του Πατριάρχη Αλεξανδρείας Καλλίνικου (1800-1889). Η ζωή του Ολύμπιου συνδέθηκε στενά με τον Καλλίνικο, που υπήρξε προστάτης του. Ο Καλλίνικος, προστάτης και του Δημητρίου Βερναρδάκη, πριν την εκλογή του στο πατριαρχείο Αλεξανδρείας είχε διατελέσει μητροπολίτης Μυτιλήνης, ενώ και μετά την παραίτηση του από το αξίωμα του Πατριάρχη (1861) επέστρεψε στη Μυτιλήνη, όπου έζησε μέχρι το θάνατο του. Είχε ενισχύσει οικονομικά την ανέγερση και λειτουργία σχολείων και άλλων κοινωφελών έργων, τόσο στη γενέτειρά του, τη Σκοτίνα, όπου είχε χρηματοδοτήσει την ανέγερση και λειτουργία του Δημοτικού Σχολείου, όσο και στη Μυτιλήνη, όπου ενίσχυσε οικονομικά την οργάνωση και λειτουργία των εκπαιδευτηρίων της. Για το λόγο αυτό είχε ανακηρυχθεί τιμητικά ως *αρχιέφορος των σχολείων και του Νοσοκομείου Μυτιλήνης*.¹¹

Ο Ιωάννης Ολύμπιος ήταν ορφανός. Δεν γνώρισε πατέρα, καθώς εκείνος είχε πεθάνει πριν τη γέννησή του, και το 1873, σε ηλικία 10 χρονών, έχασε και τη μητέρα του. Τον μικρό Ιωάννη ανέλαβε υπό την προστασία του ο ξάδερφος του, ιερέας Αθανάσιος Μιχαηλίδης. Ο Μιχαηλίδης που το 1873, σε ηλικία 24 ετών, είχε κηδέψει και αυτός τη σύζυγό του, κατέφυγε μαζί με τον μικρό Ιωάννη στη Μυτιλήνη, υπολογίζοντας στη βοήθεια του Καλλίνικου. Το ταραγμένο, επαναστατικό κλίμα στις περιοχές γύρω από τον Όλυμπο, ώθησε στη συνέχεια και πολλούς άλλους κατοίκους της περιοχής να μεταναστεύσουν κυρίως προς τα αστικά κέντρα. Ο ίδιος ο Ολύμπιος διηγούνταν για την κρίσιμη εκείνη μεταβατική περίοδο της ζωής του: «Θα απέθνησκα ίσως, διότι ήρχισαν επαναστατικάί ταραχαί εις την περιφέρειαν του Ολύμπου».¹² Πρόκειται για τις επαναστάσεις που ξεκίνησαν στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία το 1876 και κορυφώθηκαν το 1878 επιφέροντας μεγάλες καταστροφές από τα τουρκικά αντίποινα στην ευρύτερη περιοχή της Ελασσόνας.¹³

Ο μικρός Ιωάννης βρέθηκε να ζει στη Μυτιλήνη υπό την προστασία του Καλλίνικου, που φρόντισε για την περαιτέρω μόρφωσή του. Μετά την αποφοίτησή του από το Ελληνικό Σχολείο και από το Γυμνάσιο

11. Βασίλειος Κουκουσάς, «Ο εκ Σκοτίας Πιερίας Πατριάρχης Αλεξανδρείας Καλλίνικος (1800-1889)», *Μακεδονικά* 31 (1997-98), σ. 290-294.

12. Β. Καραγιάννης, *ό.π.*, σ. 47.

13. Douglas Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, μετάφρ. Α. Ξανθόπουλος, Αθήνα, MIET, 2012, σ. 195-205.

Μυτιλήνης το 1882, γράφτηκε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Το επώνυμο Παπακυριάκου είχε ήδη μετατραπεί από τον ίδιο σε Κυριάκου ή Κυριακού. Με προτροπή του Γυμνασιάρχη του από τη Μυτιλήνη, είχε ξεκινήσει επίσης και υπέγραφε ως *Ολύμπιος*. Συχνά υπέγραφε και ως *Ιωάννης Π. Ολύμπιος* ή *Ι. Π. Ολύμπιος*¹⁴ (όπου «Π.» σήμαινε «Παπακυριάκου»), ενώ στην πιο ώριμη περίοδο της ζωής του καθιέρωσε το *Ιωάννης Ολύμπιος*. Το 1888 απέκτησε το διδακτορικό του δίπλωμα και διορίστηκε καθηγητής στο Γυμνάσιο Μυτιλήνης. Από το 1901 ως το 1907 υπηρετούσε ως Γυμνασιάρχης στο ίδιο σχολείο. Το 1907 παραιτήθηκε και αφιερώθηκε στη συγγραφή του σημαντικότερου έργου του, *Η Φιλοσοφία του Πλάτωνος*,¹⁵ που εκδόθηκε στη Μυτιλήνη το 1910. Το επιστημονικό αυτό σύγγραμμα έλαβε ευμενείς κριτικές στον αθηναϊκό Τύπο και το 1911 ο Ολύμπιος παρασημοφορήθηκε για το έργο του από την Ελληνική Κυβέρνηση.¹⁶ Υπηρέτησε ξανά ως Γυμνασιάρχης, από το 1910 ως το 1914 στο Αϊβαλί και στη συνέχεια ξανά στη Μυτιλήνη μέχρι το 1932, οπότε και συνταξιοδοτήθηκε. Μετά το 1932 προσπάθησε χωρίς αποτέλεσμα να εκδώσει στην Αθήνα τον δεύτερο τόμο της *Φιλοσοφίας του Πλάτωνος* και κάποια άλλα έργα του. Το 1938, ο εκδότης της *Εφημερίδος των Λεσβίων*, Φοίβος Ανατολέας (Σταύρος Χαβαράνης),

14. Με τον τρόπο αυτό αναφέρεται π.χ. στην έκδοση: Ιωάννης Π. Ολύμπιος, *Τα εκπαιδευτικά Νομοσχέδια*, Αθήνα 1900. Σε ιδιόγραφη του αφιέρωση επί του εξωφύλλου προς το χορηγό της έκδοσης, υπογράφει ως *Ι. Π. Ολύμπιος* (αντίτυπο βιβλιοθήκης Πανεπιστημίου Κρήτης).

15. Ιωάννης Ολύμπιος, *Η Φιλοσοφία του Πλάτωνος εις σύστημα ερμηνευομένη*, τ. Α', Μυτιλήνη 1910. Ο Ολύμπιος το αφιερώνει στη μνήμη των γονέων του και στον παπά-Αθανάσιο (Μιχαηλίδη).

16. «Η Ελλ. Κυβέρνησις τιμώσα την προς τα ελληνικά γράμματα υπηρεσίαν του σοφού Γυμνασιάρχου Κυδωνιών [...] κ. Ι. Ολυμπίου, όστις διά του περισπούδαστου συγγράμματός του "Φιλοσοφία του Πλάτωνος" απέδειξεν ότι είναι εγκρατέστατος της αρχαίας φιλολογίας επαρασημοφόρησεν αυτόν διά του Σταυρού των Ιπποτών του Σωτήρος», περ. *Χαραυγή* (Μυτιλήνης) 25 (15.10.1911), σ. 110. Το 1913 ο Κωνσταντίνος Σκόκος έγραφε παρουσιάζοντας τον Ολύμπιο (Ιωάν. Ολύμπιος, «Η ποίησις του Αισχύλου», *Εθνικόν Ημερολόγιον 1913*, σ. 16): «Είναι ο βαθύς μελετητής της ελληνικής σοφίας, ο διαπρεπής συγγραφεύς της (Πλατωνικής Φιλοσοφίας), της οποίας εξεδόθη ήδη ογκώδης ο πρώτος τόμος. Το έργον αυτό και μόνον θα ήρκει ν' αναβιβάση τον σοφόν άνδρα εις την οικείαν έδραν του Πανεπιστημίου, αν διά την εκλογήν των καθηγητών ίσχυε μόνη η ατομική αξία και δεν εθεωρείτο απαραίτητον – δυστυχώς – και η επικουρία προσωπικών σχέσεων και παρασκηναϊκών ενεργειών». Περισσότερες πληροφορίες για την υποδοχή του έργου δίνει ο Β. Καραγιάννης, ό.π., σ. 51-52.

περιέγραφε τη φυσιογνωμία του ως εξής: «ως άνθρωπος, είναι χαριτωμένος και ζωντανός, πνεύμα ζωογόνο και σπινθηροβόλο που κρύβεται σ' ένα σώμα αδύνατο και νευρώδες. Το βήμα του και η έκφραση του νεανικά. Η ομιλία του χαριτωμένη».¹⁷ Παντρεύτηκε αλλά δεν απέκτησε παιδιά.¹⁸ Πέθανε σε ηλικία 82 ετών, αρχές Μαρτίου 1946, στη Μυτιλήνη.

Εκτός από την κλασική του παιδεία διέθετε αξιόλογη ευρυμάθεια.¹⁹ Η προσφορά του στα γράμματα σκιαγραφείται από τον Π. Σαμάρα στο ακόλουθο απόσπασμα νεκρολογίας του σε εφημερίδα της Μυτιλήνης:

Ο Ολύμπιος ανήκει στην ένδοξη πλειάδα των λογίων διδασκάλων του Γένους που [...] αφιέρωσαν τη ζωή τους για τον φωτισμό της Ελληνικής νεότητας, και που ύψωσαν για μοναδικό ιδανικό και αποκλειστικό σκοπό της ζωής τους το πνευματικό και εθνικό ξύπνημα του σκλαβωμένου κι αμόρφωτου λαού μας. Σαράντα ολόκληρα χρόνια εδίδαξε και επαιδαγώγησε την Ελληνική νεολαία με την ισόβια πίστη του στην Ιδέα [...]. Με την υπέροχη και υποδειγματική ζωή του, έλαμψε «ως αστήρ εωθινός εν μέσω νεφέλης» και με την ολύμπια λάμψη του φώτισε δυο ολάκαιρες γενιές, την σκιάβα ως τα 1907 και τη λεύτερη τη δική μας ως το Σεπτέμβρη του 1932, οπότε και παραιτήθηκε. [...] Ο Ιωάννης Ολύμπιος, με τον θάνατό του κλείνει τελευταίος την τιμητική σειρά των οκτώ σοφών γυμνασιαρχών που διηύθυναν το ιστορικό Γυμνάσιο της Μυτιλήνης, από την ίδρυσή του (1840) ως την απελευθέρωση του νησιού μας.²⁰

Η σχέση του Ολύμπιου με τον Δ. Ν. Βερναρδάκη ήταν σχέση θαυμασμού και αγάπης. Η αντιγραφή της Μερόπης χρονολογείται τον Ιανουάριο του 1881, ενώ τα χειρόγραφα των *Προλεγομένων περί Εθνικού*

17. Φ. Α., «Ιωάννης Ολύμπιος, Ορέστεια, Βερναρδάκης», *Εφημερίς των Λεσβίων*, 22.10.1938. Φωτογραφίες του Ολύμπιου δημοσιεύτηκαν στο *Εθνικόν Ημερολόγιον 1913*, ό.π., σ. 16, στη μελέτη του Β. Καραγιάννη, ό.π., σ. 45, 49 και αλλού.

18. Από έμμεσο σχόλιο της ίδιας εφημερίδας, προκύπτει ότι χήρεψε γύρω στο 1938 («Λησμονημένοι στίχοι, Τα επιγράμματα του Βερναρδάκη. Ένα γράμμα του κ. Ι. Ολύμπιου», *Εφημερίς των Λεσβίων*, 30.7.1938). Στο τέλος της ζωής του, ζούσε κοντά του και τον φρόντιζε η γυναικάδελφή του, Άννα Ι. Κατσιαδέλλη (Βαγγέλης Καραγιάννης, ό.π., σ. 57 και αλλού).

19. Ήταν από τους πρώτους που παρατήρησαν το 1918 τον καινοφανή αστέρα του αστερισμού του Αετού και κοινοποίησε την ανακάλυψή του στο Εθνικό Αστεροσκοπείο (Ι. Ολύμπιος, «Εμφάνισις νέου απλανούς αστέρος», εφημ. *Σάλπιγξ*, 2.6.1918).

20. Π. Σαμάρας, εφημ. *Δημοκράτης* (Μυτιλήνης), 5.3.1946, όπως αναδημοσιεύεται από τον Β. Καραγιάννη, ό.π., σ. 51.

Ελληνικού δράματος και της *Μαρίας Δοξαπατρή* δεν φέρουν χρονολογική ένδειξη. Το 1881 ο Ιωάννης Β. Κυριάκου Ολύμπιος (όπως υπέγραφε τότε) ήταν ακόμα μαθητής του Γυμνασίου Μυτιλήνης. Ήταν οικονομικά προστατευόμενος του Καλλίνικου, όπως είχε υπάρξει στο παρελθόν και ο Βερναρδάκης.²¹ Τη σχολική εκείνη χρονιά (1880-81), τη γυμνασιαρχία είχε αναλάβει ο μικρότερος αδερφός του Δημητρίου Ν. Βερναρδάκη, Γρηγόριος, που παρέμεινε σ' αυτή τη θέση ως το 1894. Σύμφωνα με τους μελετητές, στις μέρες του το Γυμνάσιο Μυτιλήνης απέκτησε φήμη ενός από τα καλύτερα του υπόδουλου Ελληνισμού. Ο Ολύμπιος, και ως καθηγητής του Γυμνασίου, πρόλαβε από το 1888, να συνεργαστεί μαζί του.²² Αλλά και ο ίδιος ο Δημήτριος Βερναρδάκης διατηρούσε, στα χρόνια που ακολούθησαν, ενεργή σχέση με το Γυμνάσιο. Το 1883 σε ηλικία 50 ετών, έχοντας παραιτηθεί οριστικά από το Πανεπιστήμιο Αθηνών επέστρεψε στη γενέτειρά του στο νησί. Λίγα χρόνια μετά, ανακηρύχθηκε τιμητικά επίτιμο μέλος και μετά επίτιμος πρόεδρος της Εφορείας των Σχολείων της Λέσβου. Από τη θέση αυτή συμμετείχε στη λήψη αποφάσεων για θέματα των σχολείων και κυρίως του Γυμνασίου.²³ Όταν πέθανε ο Βερναρδάκης, τον Ιανουάριο του 1907, αποφασίστηκε επί γυμνασιαρχίας του Ολύμπιου, να μεταφερθεί τιμητικά ο νεκρός στη μεγάλη αίθουσα του Γυμνασίου και εκεί να εκτεθεί σε λαϊκό προσκύνημα.²⁴

Ο Ολύμπιος ήταν βαθύς γνώστης και θερμός υπερασπιστής του

21. Το 1934 ο Ολύμπιος, αναφερόμενος στα παιδικά χρόνια του Βερναρδάκη, έγγραφε: «Υπό την φιλόξενον στέγην της Ιεράς Μητροπόλεως, εύρε προστασίαν και σκέπην η κατά της πενίας παλαιούσα νεότης του μοναδικού εκείνου παιδίου» (Ιωάννης Ολύμπιος, *Ο βίος και το έργο του Δημητρίου Βερναρδάκη*, Μυτιλήνη 1938, σ. 14).

22. Παν. Ι. Σαμάρας, *Η εκπαίδευση στην τουρκοκρατούμενη Μυτιλήνη*, Μυτιλήνη 1938, σ. 50-51 και Πάυλος Βλάχος, «Γενική εισήγηση: βιογραφικά αδελφών Βερναρδάκη», *Πρακτικά συνεδρίου Οι αδελφοί Βερναρδάκη στα Νεοελληνικά Γράμματα, Λεσβιακά, Δελτίον της Εταιρείας Λεσβιακών Μελετών* 11 (1987), σ. 15.

23. Άννα Κουρασάνη, «Ο Δ. Ν. Βερναρδάκης και το Γυμνάσιο Μυτιλήνης», Παναγιώτης Σκορδάς (επιμ.), *Πρακτικά συνεδρίου. Μνήμη Δημητρίου Ν. Βερναρδάκη (1833-1907)*. Τιμητικές εκδηλώσεις για τα εκατό χρόνια από το θάνατό του, Μυτιλήνη 2010, σ. 40-41 και Π. Βλάχος, «Γενική εισήγηση: βιογραφικά αδελφών Βερναρδάκη», *ό.π.*, σ. 16.

24. Παναγιώτης Βερναρδάκης, «Εισαγωγή στον βίο και τα έργα του Δημητρίου Βερναρδάκη», *Πρακτικά ημερίδας Δημήτριος Ν. Βερναρδάκης, Η ζωή και το έργο του, Επιστημονικό Δελτίο Τμήματος Θεατρικών Σπουδών Πανεπιστημίου Αθηνών*, Αθήνα, Ergo, 2009, σ. 18.

έργου του Βερναρδάκη. Τον αποκαλούσε «νέον Ευριπίδην» ή «τέταρτον μετ' Ευριπίδην δραματικόν».²⁵ Το 1907, τη μέρα της κηδείας του Βερναρδάκη, ο Ολύμπιος εκφώνησε επικήδειο λόγο που εντυπώθηκε για καιρό στους παρευρισκόμενους: «για πρώτη φορά τουλάχιστον στην πόλη μας, δεν είχε το συνηθισμένο τύπο του επικηδείου. Ο κ. Γυμνασιάρχης εξέτασε επιστημονικά το φιλολογικό έργο του μακαρίτη και θύμισε στους Μυτιληνιούς το ξεχασμένο ζήτημα της βιβλιοθήκης, χτυπώντας την αδράνειά τους».²⁶ Συνολικά, ο Ολύμπιος υπήρξε ακαταπρόθετος στις φροντίδες του για τη διάσωση και σωστή αξιοποίηση του αρχείου και της βιβλιοθήκης του Βερναρδάκη. Με την αφορμή φιλολογικού μνημόσυνου για τον λογοτέχνη, ο Ολύμπιος εκφώνησε σημαντική ομιλία που εκδόθηκε στη συνέχεια αυτοτελώς σε τομίδιο.²⁷ Αποσπάσματά της ανακοινώθηκαν και στον τοπικό Τύπο, όπου δημοσιεύτηκαν και άλλα άρθρα του Ολύμπιου, σχετικά με την υποστήριξη και διάσωση του έργου του Βερναρδάκη.²⁸

Τα τρία θεατρικά έργα (δύο χειρόγραφα και ένα έντυπο) που έχουν δεθεί μαζί στο σύμμικτο τόμο της Αγιάσου,²⁹ η *Μερόπη*, η *Μαρία Δοξα-*

25. Αντίστοιχα: Β. Καραγιάννης, *ό.π.*, σ. 53 και Ιω. Ολύμπιος, «Ο δραματικός Βερναρδάκης», *Εφημερίς των Λεσβίων*, 26.2.1938.

26. Β. Καραγιάννης, *ό.π.*, σ. 48 και 85. Ο λόγος δημοσιεύτηκε συγχρόνως και στην εφημερίδα *Αμάθεια* (της Σμύρνης), 24(6).1.1907. Ο Π. Βερναρδάκης, «Εισαγωγή στον βίο και τα έργα του Δημητρίου Βερναρδάκη», *ό.π.*, αναδημοσιεύει απόσπασμα.

27. Ι. Ολύμπιος, *Ο βίος και το έργο του Δημητρίου Βερναρδάκη*, *ό.π.* Αγγελίες της έκδοσης είχαν δημοσιευτεί στην *Εφημερίδα των Λεσβίων*, 13.8.1938 και 20.8.1938. Στην ίδια εφημερίδα δημοσιεύτηκε σύντομη παρουσίαση της έκδοσης (Φ. Α., «Ιωάννης Ολύμπιος, Ορέστεια, Βερναρδάκης», *ό.π.*) και αποσπάσματα (Ιω. Ολύμπιος, «Ο δραματικός Βερναρδάκης», *ό.π.*).

28. Ενδεικτικά: Ι. Ολύμπιος, «Λησμονημένοι στίχοι. Τα επιγράμματα του Βερναρδάκη», *Εφημερίς των Λεσβίων*, 30.7.1938 (δημοσίευση άγνωστου επιτύμβιου επιγράμματος του Βερναρδάκη, που ο Ολύμπιος ανακάλυψε στο νεκροταφείο Μυτιλήνης).

29. Δεν είναι σίγουρο πώς τα χειρόγραφα του Ολύμπιου βρέθηκαν στην Αγιάσο. Το πιθανότερο είναι ότι περιήλθαν στο Αναγνωστήριο το 1938, μαζί με τα βιβλία του Αγιασώτη λογίου και ευεργέτη, Δημητρίου Χατζησπύρου. Ο Χατζησπύρος (1864-1935) ήταν συνομήλικος του Ολύμπιου. Αποφοίτησε από το Γυμνάσιο Μυτιλήνης το 1890 και σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Εθνικού Πανεπιστημίου και σε πανεπιστήμια της Γερμανίας. Στο Γυμνάσιο Μυτιλήνης ανέλαβε καθήκοντα Γυμνασιάρχη από το 1899 ως το 1900. Συνεργάστηκε με τον Ολύμπιο και είναι πιθανό μέσω αυτής της σχέσης να απέκτησε τα χειρόγραφα. Τις πληροφορίες οφείλω στον Γιάννη Χατζηβασιλείου, που έχει συνθέσει και την αναλυτική βιογραφία

πατρή και η *Ευφροσύνη*, επιλέχθηκαν από τον Ολύμπιο έτσι ώστε να προσεγγίζουν θεματικά αντιστοίχως τις περιόδους της αρχαίας, της βυζαντινής και της νεώτερης ελληνικής ιστορίας και μαζί με τα *Προλεγόμενα περί Εθνικού Ελληνικού Δράματος*, να διαμορφώνουν αδρά ένα συνολικό σχήμα εποπτείας της ιστορικής δραματικής παραγωγής του Βερναρδάκη.³⁰ Και τα τρία έργα είχαν ανέβει στη σκηνή με επιτυχία: το χειμώνα του 1865-1866 η *Μαρία Δοξαπατρή*, την Άνοιξη του 1866 η *Μερόπη* και την Άνοιξη του 1876 η *Ευφροσύνη*, έχοντας ανταποκριθεί στην ανάγκη για αξιοποίηση στη σκηνή των διαφορετικών φάσεων της ελληνικής ιστορίας. Εν μέσω της Κρητικής επανάστασης, τα έργα του Κρητικού στην καταγωγή (από τον πατέρα) Βερναρδάκη γίνονται δεκτά με ενθουσιασμό. Η καθαρεύουσα των κειμένων δεν ανακόπτει τη ζεστή υποδοχή τους στην Αθήνα, τη Σύρο, την Κωνσταντινούπολη και αλλού.³¹ Ο ίδιος ο Ολύμπιος το 1934 επεσήμαινε για τη *Μαρία Δοξαπατρή* και τη *Μερόπη*, ότι ανέδειξαν τον Βερναρδάκη «ονομαστόν και περίβλεπτον εις πάντας τους κοινωνικούς κύκλους της πρωτεύουσας του μικρού Βασιλείου, το οποίον συνεκλόνηζε τότε η μεγάλη Κρητική επανάστασις», ενώ για την *Ευφροσύνη*, ότι χαιρετίστηκε «ως το πρώτον εθνικόν ελληνικόν δράμα».³²

Η αναγνωστική τριβή και σχέση του Ολύμπιου με το έργο του Βερναρδάκη είναι φυσική και αναμενόμενη. Το αναγνωστικό ενδιαφέρον του όμως για την ποίηση του Ανδρέα Κάλβου προκαλεί ξεχωριστό ενδιαφέρον και έχει ιδιαίτερη αξία, καθώς η φιλολογική έρευνα αναγνωρίζει σε γενικές γραμμές ότι ο Κάλβος υπήρξε «παραγνωρισμένος σημαντικά

του Δ. Χατζησπύρου, «Δημήτριος Χατζησπύρου: ο Λέσβιος λόγιος και ευεργέτης», *Λεσβιακά, Δελτίο της Εταιρείας Λεσβιακών Μελετών* 14 (1993), σ. 249-296 (και ανάτυπο).

30. Τα έργα περιγράφονται και σχολιάζονται από τον Θόδωρο Χατζηπανταζή, *Το Ελληνικό Ιστορικό Δράμα*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σ. 2013, 300, 289-290, 323-324.

31. Θόδωρος Χατζηπανταζής, *Από τον Νείλου μέχρι του Δουνάβεως*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2002, σ. 136, 222, 223 και αναλυτικά για τις παραστάσεις της *Μαρίας Δοξαπατρή* και της *Μερόπης* ως το 1875: σ. 566, 567, 580, 708, 718, 742, 744, 838, 982 και 572, 578, 604, 626, 646, 696, 724, 730, 802, 818, 828, 850, 902, 916, 928, 952, 978, 984, 1038, 1076. Στη διασκευασμένη, δεύτερη έκδοση της *Μαρίας Δοξαπατρή*, ο Βερναρδάκης σημειώνει: «Είθε οι περιστοιχίζοντες την πατρίδα φόβοι και κίνδυνοι ν' αποσοβηθώσιν, είθε να σωθή η Ελλάς σωζωμένης της ηρωικής και μεγαλομάρτυρος νήσου, και τότε τα πάντα θέλουσι διορθωθή», *Μαρία Δοξαπατρή*, Αθήνα, 1868, σ. ζ'.

32. Ι. Ολύμπιος, *Ο βίος και το έργον του Δημητρίου Βερναρδάκη*, ό.π., σ. 19.

από τους Έλληνες λογίους». ³³ Το 1880 η Γαλλίδα φιλέλληνας Juliette Lamber (Madame Adam) σε συνεργασία με το Δημήτριο Βικέλα, είχε δημοσιεύσει μία μελέτη για τον Κάλβο στο περιοδικό *Παρθασσός*, που εκδίδονταν από τα ιδρυτικά μέλη του ομώνυμου Φιλολογικού Συλλόγου, και εννέα χρόνια αργότερα, το 1889, ο Κωστής Παλαμάς τον «υπέδειξε στην κοινή εκτίμηση των λογίων» με μία διάλεξή του στην αίθουσα του Συλλόγου. ³⁴

Το κείμενο της Lamber, «Ανδρέας Κάλβος 1796-1859» ανήκε σε μία σειρά μελετημάτων της Γαλλίδας συγγραφέως για το περιοδικό *Nouvelle Revue*, ³⁵ που η ίδια είχε ιδρύσει το 1879. Τα μελετήματα αφορούσαν τη νεοελληνική λογοτεχνία από το 1790 ως το 1880, εκπονήθηκαν ουσιαστικά από τον Δημήτριο Βικέλα και εκδόθηκαν σε τόμο το 1881 στη Γαλλία με τον τίτλο *Poètes Grecs Contemporains*. ³⁶ Στα ελληνικά, το

33. Παν. Μουλλάς, «Λογοτεχνία 1830-1880», *Ρήξεις και συνέχειες*, Αθήνα, Σοκόλης, 1993, σ. 27. Ο Μουλλάς σωστά άλλαξε τη φράση «αγνοημένος για δεκαετίες ολόκληρες από τους Έλληνες λογίους», που υπήρχε στην πρώτη δημοσίευση του άρθρου του («Η επτανησιακή παρουσία», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 13, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1977, σ. 495), σε «παραινιωρισμένος σημαντικά από τους Έλληνες λογίους».

34. Μάριο Βίτι, «Ο Κάλβος ανάμεσα σε καθαρολόγους και δημοτικιστές», *Ο Κάλβος και η εποχή του*, Αθήνα, Στιγμή, 1995, σ. 90. Η φράση στα εισαγωγικά ανήκει στον Κ. Θ. Δημαρά, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα, Γνώση, 2000, σ. 225, που ωστόσο, όπως και ο Λίνος Πολίτης στη δική του *Ιστορία*, αποσιωπά τη μελέτη της Lamber (που στην πραγματικότητα ήταν έργο του Βικέλα) και τη συμβολή της μελέτης αυτής στην ανάδειξη του Κάλβου. Όμως η αποσύνδεση της διάλεξης του Παλαμά από τη δημοσίευση της Lamber και κυρίως από την προσωπικότητα του Βικέλα, αποπροσανατολίζει τη διερεύνηση της τύχης και υποδοχής του έργου του Κάλβου από τις πραγματικές της διαστάσεις.

35. Juliette Lamber, «Ανδρέας Κάλβος 1796-1859», μετάφρ. Μ.Π.Α., *Παρθασσός* 11 (1880), σ. 892-897. Το αντίστοιχο μέρος στη *Nouvelle Revue*, «Poètes Grecs Contemporains, École Ionienne», δημοσιεύτηκε στις 15 Μαρτίου και 15 Ιουνίου 1880. Τη σημασία της μελέτης της Lamber για τον Κάλβο σε σχέση με τις υπόλοιπες αναφορές σ' αυτόν από το 1826 ως το 1889 παρουσιάζει ο George Andreiomenos, *The reception of Kalvos by modern Greek Criticism (1818-1889)*, Αθήνα, Periplous, 1992, σ. 35.

36. Juliette Lamber, *Poètes Grecs Contemporains*, Παρίσι, Calman Lévy, 1881. Ο Αλέξανδρος Οικονόμος περιγράφει τις συνθήκες της συνεργασίας Lamber – Βικέλα: «Κατόπιν της δημοσιεύσεως του μυθιστορήματος «Grecque» (1877) υπό της λογογράφου και πολιτικής γυναικός Juliette Adam (Lamber), ο Βικέλας είχε γνωρισθή περισσότερο μετ' αυτής, και κατά τινα συνομιλίαν των τω εξέφρασε την πλήρη άγνοιάν της περί της φιλολογικής κινήσεως εν τη συγχρόνω Ελλάδι. Ο Βι-

έργο με τον τίτλο «Οι σύγχρονοι ποιηταί της Ελλάδος», εκτός από την τμηματική δημοσίευση του το 1880 και το 1885³⁷ στο περιοδικό *Παρνασσός*, εκδόθηκε και αυτοτελώς δύο φορές, το 1884 και το 1887.³⁸ Η Lamber με το έργο της αυτό συνέβαλε στην προβολή της νεοελληνικής λογοτεχνίας στη Γαλλία και στην ενεργοποίηση του ενδιαφέροντος της γαλλικής κοινής γνώμης για τα ελληνικά ζητήματα. Με την ταυτόχρονη πολιτική της δράση, ως θερμή αρωγός του γαλλικού δημοκρατικού κόμματος,³⁹ προώθησε τα ελληνικά εθνικά αιτήματα την ίδια περίοδο που ο αρχηγός του κόμματος, Λέων Γαμβέττας (Léon Gambetta), ως πρόεδρος της Γαλλικής Βουλής, συνετέλεσε καθοριστικά στο ζήτημα της παραχώρησης της Θεσσαλίας στην Ελλάδα.⁴⁰

κέλας τη ανέγνωσε τότε αποσπάσματα της προειρημένης σειράς μελετών του, τας οποίας η κυρία Adam ήρε λίαν ενδιαφερούσας και τω επρότεινε να τας δημοσιεύση εις την υπ' αυτής εκδιδομένην («Nouvelle Revue»). Ο Βικέλας εδέχθη ευχαρίστως υπό τον όρον να τας επανίδη αύτη, να διορθώση ως Γαλλίς ενδεχόμενόν τι λάθος εις την Γαλλικήν, και να τας υπογράψη η ίδια. Μετά πολλάς αντιρρήσεις εκ μέρους της δια το τελευταίον τούτο, διότι το έκρινε άδικον, η κ^α Adam, τη επιμονή του Βικέλα, και εκ συμπαθείας διά την Ελλάδα, εδέχθη. Η δημοσίευσις αύτη έκαμε κρότον εις τους φιλολογικούς κύκλους της Γαλλίας και ο Βικέλας έγραφε εις την μητέρα του τον Δεκέμβριον 1880: "... Έκαμα υπηρεσίαν εις το Έθνος, διότι εις τον Γαλλικόν κόσμον τα άρθρα αυτά είναι ως αποκάλυψις και μας ωφελούν περισσότερον από πολιτικά άρθρα εφημερίδων... Μας κάμνουν γνωστούς και μας φέρουν εις επαφήν με τον έξω κόσμον. Αλλά δεν θα κατώρθωνα να γίνεται τόσος λόγος, αν έγραφα και εδημοσίεua εγώ μόνος αυτάς τας μελέτας. Η συνεργάτριά μου μ' εζήτησε επανειλημμένως να βάλωμεν τα δύο ονόματά μας επί κεφαλής, αλλά δεν το εδέχθην"». Αλέξανδρος Αρ. Οικονόμος, *Τρεις άνθρωποι. Συμβολή εις την ιστορίαν του Ελληνικού Λαού (1780-1935)*, τ. Β', *Δημήτριος Μ. Βικέλας*, Αθήνα 1953, σ. 278-279.

37. «Οι σύγχρονοι ποιηταί της Ελλάδος. Ιόνιος Σχολή, Ευφρασία Κετσέα», *Παρνασσός* 1 (1885), σ. 20-50 κλπ.

38. Ιουλιέττη Λαμπέρ, *Οι σύγχρονοι ποιηταί της Ελλάδος*, μετάφρ. Ευφρασία Θ. Κετσέα, Αθήνα, τυπ. Παρνασσού, 1884 και Juliette Lamber, *Οι σύγχρονοι Έλληνες ποιηταί ήτοι Μελέτη περί της νεωτέρας ελληνικής ποιήσεως*, μετάφρ. Φώτιος Δημητριάδης, Φιλιππούπολη 1887.

39. Winifred Stephens, *Madame Adam (Juliette Lamber). La Grande Française. From Louis Philippe until 1917*, Νέα Υόρκη, E.P. Dutton & Co, 1917, σ. 170-185.

40. Από τα εγκωμιαστικά έργα που εκδόθηκαν στην Ελλάδα για το Γάλλο φιλέλληνα πολιτικό, ξεχωρίζω τη βιογραφία του, που κυκλοφόρησε το 1879: Α.Χ.Σ., *Λέων Γαμβέττας. Βιογραφία και εικόν αυτού*, Κωνσταντινούπολη 1879. Για άλλη μια φορά το ευρωπαϊκό φιλελληνικό κίνημα αναδεικνύει την ποιήση του Κάλβου. Ο G. Andreiomenos, *ό.π.*, σ. 16-21, έχει περιγράψει τη θερμή υποδοχή των Ωδών σε φιλελληνικά έντυπα της Γαλλίας και της Ελβετίας, καθώς η άμεση

Είναι πολύ πιθανό ο νεαρός Ιωάννης Ολύμπιος να ενημερώνονταν μέσω του Καλλίνικου για τις διεθνείς εξελίξεις που αφορούσαν τις διαδικασίες προσάρτησης της Θεσσαλίας και ίσως να μην του ήταν άγνωστο το έργο της Lamber.⁴¹ Η αντιγραφή των ωδών του Κάλβου έγινε, σύμφωνα με την ένδειξη του χειρογράφου, «Εν Τυρνάβω (Θεσσαλίας) υπερμεσούντος Ιανουαρίου του 1883», δηλαδή ενάμισι χρόνο περίπου μετά την υπογραφή προσάρτησης των θεσσαλικών εδαφών. Τον Ιανουάριο του 1883 ο Ολύμπιος ήταν πρωτοετής φοιτητής της Φιλοσοφικής στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Έχοντας ζήσει ως τότε σε υπόδουλες περιοχές του ελληνισμού και αναπνέοντας για πρώτη φορά τον αέρα της πρωτεύουσας του ελεύθερου ελληνικού κράτους, φαίνεται να απολαμβάνει διπλά την αύρα ελευθερίας, λόγω της πρόσφατης απελευθέρωσης της Θεσσαλίας. Ταξιδεύει στον Τύρναβο και φτάνει στα νέα σύνορα του ελληνικού κράτους, λίγα μόνο χιλιόμετρα από την υπόδουλη ακόμα Σκοτίνα.⁴² Εκεί, ο Ολύμπιος διαβάσει και αντιγράφει τις καλβικές ωδές. Η αύρα απελευθέρωσης των θεσσαλικών εδαφών αρμόζει στην επαναστατική ποίηση του Κάλβου. Ταυτόχρονα η ποιητική εξύμνηση των αιγαιοπελαγίτικων επαναστατικών

γαλλική μετάφρασή τους επέτρεψε γρήγορα στους Ευρωπαίους λόγιους και ειδικά στους Γάλλους να καταλάβουν και να εκτιμήσουν την ποίηση του Κάλβου.

41. Είναι πιθανό να είχε διαβάσει στο περιοδικό *Παροασός* τη μελέτη της Lamber. Μεταγενέστερες δημοσιεύσεις στον Τύπο έχουν σχολιάσει τη δημοτικότητα της Lamber στην Ελλάδα: «Ιουλιέττα Λαμπέρ», *Εστία* 18 (1884), σ. 718 (με εικόνα στο εξώφυλλο), «Ιουλιέττα Λαμπέρ», *Αττικόν Μουσείον* 11 (1885), σ. 167 (με εικόνα, διαφέρει ελάχιστα από το προηγούμενο) και κυρίως «Εδουάρδος Φρήμαν, Ιουλιέττα Λαμπέρ (Madame Adam), Ερρίκος Ουσσαί», *Άστν* 19 (1898) σ. 1-2, με εικόνα: «Τίς Έλλην αγνοεί το όνομα της Ιουλιέττας Λαμπέρ, της ευγενούς Γαλάτιδος, της φίλης του Γαμβέττα, ήτις κατέχει θέσιν τόσον διαπρεπή εν τη κοινωνία και εν τοις γράμμασι της πατρίδος της και τόσην ηδυνήθη πολλάκις ν' ασκήση αγαθήν δι' ημάς επιρροήν επί της πολιτικής αυτής χάρις εις τας μετά των εν Γαλλία εξόχων πολιτικών ανδρών σχέσεις της; Τίς αγνοεί το ειλικρινές και ενθουσιώδες ενδιαφέρον όπερ εξεδήλωσεν αείποτε προς την Ελλάδα και παν ό,τι εκ της Ελλάδος προέρχεται, καταγινομένη άόκνως περί την ημετέραν φιλολογίαν, δημοσιεύουσα εις περιοδικά και εφημερίδας πραγματείας και κρίσεις αποπνεούσας ζωηράν συμπάθειαν; Το όνομα της Ιουλιέττας Λαμπέρ είναι εκ των δημοφιλεστάτων εν Ελλάδι, ήτις σεμνώνεται επί τη φιλία της».

42. Ίσως πήγε στον Τύρναβο για να συναντηθεί με μέλη της εκεί τοπικής εκκλησιαστικής κοινότητας ή με συγγενικά του πρόσωπα. Πιθανόν οι συγγενείς του (είχε δύο αδερφές) να είχαν μετακινηθεί από τη Σκοτίνα στον Τύρναβο λόγω των επαναστατικών γεγονότων του 1878 ή μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας το 1881, καθώς η Σκοτίνα και η ευρύτερη περιοχή της Ελασσόνας δεν απελευθερώθηκε αλλά έμεινε υπό τουρκική κυριαρχία ως το 1912.

κινήματων και η μεγαλόπρεπη γλώσσα των ωδών ελκύουν τον ερχόμενο από τη Μυτιλήνη νεαρό θαυμαστή των κλασικών γραμμάτων, που θα επιστρέψει στο νησί έχοντας το χειρόγραφο στις αποσκευές του. Το χειρόγραφο θα δεθεί στη συνέχεια μαζί με την έντυπη *Ευφροσύνη* και τα χειρόγραφα αντίγραφα της *Μερόπης*, της *Μαρίας Δοξαπατορή* και των *Προλεγομένων* του Βερναρδάκη. Θεωρώ πολύ πιθανό τα έργα να δέθηκαν μαζί, με πρωτοβουλία του ίδιου του Ολύμπιου, καθώς συνήθιζε να δίνει αυτόγραφα του σε τετράδια.⁴³

Κατά τη γνώμη μου, ο Ολύμπιος αντέγραψε τις ωδές του Κάλβου με θαυμασμό και εκτίμηση για το έργο του ζακύνθιου ποιητή. Πιστεύω πως η κλασική παιδεία, η ευρυμάθεια και η ταυτότητα του αλύτρωτου Έλληνα,⁴⁴ σε συνδυασμό με τις ιστορικές συγκυρίες της προσάρτησης της Θεσσαλίας, συνέβαλαν στη ζύμωση της εκτίμησής του αυτής. Κοντά σ' αυτά, και η ροπή του στο γράψιμο.⁴⁵ Ειδικότερα η επίδοσή του στη χειρόγραφη αναπαραγωγή εντύπων αντανακλά μια γενικότερη τάση του καιρού του, που αξίζει να προσδιοριστεί και να ερμηνευτεί περισσότερο.⁴⁶

43. Β. Καραγιάννης, *ό.π.*, σ. 63, 85-86.

44. Θυμίζω την αντίδραση του Βλάση Γαβριηλίδη όταν στις αρχές της δεκαετίας 1870-80, ταξιδεύοντας με ατμόπλοιο από την Κωνσταντινούπολη στην Τεργέστη, σταμάτησε για λίγο στη Σύρο και έτυχε ν' ακούσει μια μπάντα να παίζει τον εθνικό ύμνο: «Έπρεπε να γεννηθής εν Κωνσταντινουπόλει [...], δια να αντιληφθής αβληχρώς και αμυδρώς της εντυπώσεως, ήν επί των νεύρων μου ενεποίησε το άκουσμα του Ύμνου της Ελευθερίας εις Ελληνικήν γην υπό Ελλήνων μουσικών ανακρουομένου. Ο ύμνος [...], ίδου ελεύθερος ελεύθερον επί ελευθέρου εδάφους με συνήρπαζε [...] Ας το είπω, και ας μην είναι προς τιμήν του νευρικού μου συστήματος, εδάκρυσα εκ συγκινήσεως. Ήτο ίσως η πρώτη και τελευταία —τόσον βαθεία, τόσον καθολική— μουσική συγκίνησης» (Β. Γαβριηλίδης, «Αντί προλόγου», Ν. Γ. Ζωγραφάκης, *Η Ερμούπολις υπό εμπορικήν, βιομηχανικήν, ναυτιλιακήν έποψιν*, Αθήνα 1886, σ. ια').

45. Το 1946, ένα μήνα περίπου πριν το θάνατό του στη Μυτιλήνη, εξομολογήθηκε στον Βαγγέλη Καραγιάννη: «Γράφω συνεχώς. Τί γράφω; Ούτ' εγώ δεν ξέρω. Τα γράφει όμως ο Ολύμπιος! Έως πριν ένα μήνα έγραφα με πυρετόν. Από νέος γράφω. Έμενα εις ένα πύργον, εδώ κοντά. Κάθε βράδυ εκαθήμην μία και δύο και τρεις ώρας. Δεν έγραφον εις το τραπέζι. Με εβόλευε να γράφω εις το γόνατον, υπό το φως σπερματόστυου. Όχι πετρέλαιον... Ήτο δύσοσμον... Και έγραφα, έγραφα ακούραστος» (Β. Καραγιάννης, *ό.π.*, σ. 42).

46. Την τάση χειρόγραφης αντιγραφής του εντύπου στα τέλη του 18ου αιώνα, σε περιπτώσεις που το ίδιο το έντυπο ήταν δύσκολο να αποκτηθεί, αναλύει ο Τριαντάφυλλος Σκιαβενίτης, «Η δυσπιστία στο έντυπο βιβλίο και η παράλληλη χρήση του χειρογράφου», *Το βιβλίο στις προβιομηχανικές κοινωνίες, Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου ΚΝΕ / ΕΙΕ*, Αθήνα 1982, σ. 292-293. Οι αναγκαστικές αντι-

Οι δύο εκδόσεις του Κάλβου που κυκλοφόρησαν στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, συμπίπτουν χρονικά με κρίσιμες στιγμές της ιστορίας του ελληνικού κράτους: η αθηναϊκή έκδοση του 1864 με την ένωση των Επτανήσων και η ζακυνθινή έκδοση του 1881⁴⁷ με την προσάρτηση της Θεσσαλίας. Τουλάχιστον για την αθηναϊκή, που ήταν και η πρώτη ελλαδική έκδοση των ωδών του Κάλβου, μπορούμε νομίζω να συσχετίσουμε με ασφάλεια το εκδοτικό ενδιαφέρον με την εθνική συγκυρία. Είναι μάλιστα γνωστό ότι ο Σπυρίδων Δε Βιάζης σχεδίαζε και αυτός το 1864 να εκδώσει τις ωδές του Κάλβου, σχέδιο που τελικά ματαιώθηκε.⁴⁸

Για την έκδοση του 1864, που κυκλοφόρησε όσο ζούσε ακόμα ο Κάλβος (προφανώς χωρίς τη δική του συμμετοχή), γνωρίζουμε μόνο όσα αποδίδονται στους δύο τυπογράφους⁴⁹ καθώς άλλοι συντελεστές δεν κατονομάζονται. Η επιμελημένη όμως από τον Σπυρίδωνα Δε Βιάζη έκδοση του 1881 λειτούργησε ευρύτερα ως πηγή για τους μεταγενέστερους, καθώς ήταν πληρέστερη και περιείχε βιογραφικές πληροφορίες για τον ποιητή. Σύμφωνα με πληροφορίες που έδωσε ο ίδιος ο Δε Βιάζης, τα περισσότερα αντίτυπα της έκδοσης του 1881 πωλήθηκαν σε περιοχές της Ελληνικής Διασποράς.⁵⁰ Από τους βιβλιοπωλικούς καταλόγους της εποχής γίνεται εμφανές ότι τα αντίτυπα της *Λύρας* του 1881, (όπως και όλων των τελευταίων ζακυνθινών εκδόσεων του Ραφτάνη), που κινήθηκαν στην Αθήνα μέσω του δικτύου των βιβλιοπωλείων, είχαν μια φθίνουσα εμπορική πορεία ως το 1903, οπότε ο *Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων*

γραφικές επιδόσεις των φοιτητών του Πανεπιστημίου Αθηνών, λόγω της έλλειψης έντυπων πανεπιστημιακών συγγραμμάτων, παρουσιάζονται στη μελέτη του Κώστα Λάππα, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς – Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 2004, σ. 211-212.

47. *Η Λύρα Ανδρέου Κάλβου και ανέκδοτος ύμνος Αντωνίου Μαρτελάου*, Ζάκυνθος, τυπ. Παρνασσός Σέργιου Χ. Ραφτάνη, 1881.

48. Λεύκιος Ζαφειρίου, *Ο βίος και το έργο του Ανδρέα Κάλβου (1792-1869)*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2004, σ. 125-126.

49. Ζ. Γρυπάρης και Α. Καναριώτης. Γνωστότερος ήταν ο Ζανής Γρυπάρης. Πριν ανοίξει δικό του τυπογραφείο, εργαζόταν στο τυπογραφείο του Ανδρέα Κορομηλά. Μετά τον πρόωρο θάνατο του εργοδότη του (1858), νοίκιασε τα «Καταστήματα Κορομηλά» για δέκα χρόνια, αλλά το συμβόλαιο προσβλήθηκε το 1861 ως επιζήμιο για τους γιους του Κορομηλά (Ν. Ε. Σκιαδάς, *Χρονικό της Ελληνικής Τυπογραφίας*, τ. Β', Αθήνα, Gutenberg, 1981, σ. 172-177).

50. G. Andreiomenos, *ό.π.*, σ. 40. Το 1905 ο Σπ. Δε Βιάζης έγραψε: «αμέσως επωλήθησαν σχεδόν όλα τα 1.000 αντίτυπα. Πολλά πλείστα επωλήθησαν εις τον έξω Ελληνισμόν», Σπ. Δε Βιάζης, «Ανδρέας Κάλβος», *Ακρόιτας* 4 (1905), σ. 293.

Βιβλίων πρότεινε την εισαγωγή τους στις σχολικές βιβλιοθήκες.⁵¹ Στο σύνολο των γνωστών μου βιβλιοπωλικών καταλόγων, αντίτυπα της αθηναϊκής έκδοσης του 1864 φαίνεται επίσης να πωλούνται μόνο σε μεγάλα βιβλιοπωλεία του έξω *Ελληνισμού* (Κωνσταντινούπολης και Αλεξάνδρειας) και όχι σε αθηναϊκά.⁵²

Έξι χρόνια μετά την αντιγραφή του Ολύμπιου, το Μάρτιο του 1889, ο Κωστής Παλαμάς έδωσε στον *Παρθασσό* τη διάλεξη «Κάλβος ο Ζακύνθιος», συμβάλλοντας στην αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος των ελλήνων λογίων για τον Κάλβο. Το κείμενο της διάλεξης δημοσιεύτηκε στα τέλη της ίδιας χρονιάς στο περιοδικό *Εστία*.⁵³ Η πρώτη εντύπωση που άφησε η ποίηση του Κάλβου στον Παλαμά είναι γνωστή, επειδή την περιέγραψε στη διάλεξή του αυτή. Στο κείμενο της διάλεξης ο Παλαμάς δεν προσδιορίζει με σαφήνεια το χρόνο της πρώτης αναγνωστικής του επαφής με τον Κάλβο, ούτε και την έκδοση που του την προκάλεσε: «Παρήλθον έτη έκτοτε. Ενθυμούμαι ότι ηγόρασα ποτε έκ τινος παρά την Αγίαν Ειρήνην παλαιοπώλου δύο τομίδια ελληνικών ποιημάτων».⁵⁴ Αξιοποιεί την επιμελημένη από τον Σπυρίδωνα Δε Βιάζη έκδοση του 1881, ως πηγή πληροφοριών για τη ζωή του Κάλβου,⁵⁵ αλλά δεν την ταυτίζει με το «τομίδιο» που είχε αγοράσει (αντί καταβολής ευτελεστάτου τιμήματος).

Ο Ολύμπιος γνώριζε τον Παλαμά. Ξέρουμε ότι τον επισκέφτηκε στο σπίτι του στην Αθήνα το 1933, σε μεγάλη ηλικία, για να τον ξαναδεί, μετά από πολλά χρόνια. Στη συνάντηση αυτή, ο εβδομηντατετράχρονος

51. Εκτός από τη *Λύρα* του Κάλβου του 1881, την ίδια πορεία ακολούθησαν τα *Άπαντα* του Βηλαρά του 1871, τα *Άπαντα* του Σολωμού του 1880 και τα *Ποιήματα* του Χριστόπουλου του 1880: Μαρία Μαθιουδάκη, «Οι τιμοκατάλογοι των ελληνικών βιβλιοπωλείων, μαρτυρίες για την ιστορία του ελληνικού βιβλίου στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα», *Το Έντυπο Ελληνικό Βιβλίο, 15ος-19ος αιώνας, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου*, Αθήνα, Κότινος, 2004, σ. 564-568.

52. Η έκδοση του 1864 αναφέρεται μόνο στους καταλόγους: *Κατάλογος των εν τω ελληνικώ βιβλιοπωλείω Ο Κοραΐς Ηλία Π. Ζαγκλή προς πώλησιν ευρισκομένων βιβλίων*, Αλεξάνδρεια 1866: «Κάλβου του Ζακυνθίου ωδαί, 1864, Αθήνα, 1 φρ.» και *Βιβλιοπωλείον Α. Πανωρίου και Ι. Αλιμπέρτου εν Γαλατά Κωνσταντινουπόλεως, Κατάλογος των εν αυτώ βιβλίων*, Κωνσταντινούπολη 1874: «ΩΔΑΙ, ΚΑΛΒΟΥ του Ζακυνθίου, ανατυπωθείσαι κατά την Παρισινήν έκδοσιν του 1826, 16ον, σ. 70, 1 δρ.».

53. Κωστής Παλαμάς, «Κάλβος ο Ζακύνθιος», *Εστία* 28 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1889), σ. 341-344, 356-361, 375-377, 391-395.

54. Κωστής Παλαμάς, «Κάλβος ο Ζακύνθιος», *Άπαντα*, τ. 2, Αθήνα, χ.χ., σ. 28-59.

55. Στο ίδιο, σ. 37.

Παλαμάς, καταξιωμένος και ακαδημαϊκός πλέον, εκφράζει στον Ολύμπιο το διαρκή θαυμασμό και την αγάπη του για τη *Φιλοσοφία του Πλάτωνος*, όμως δεν μπορεί να θυμηθεί πότε ακριβώς είχε γίνει η πρώτη τους γνωριμία.⁵⁶

Ένα χρόνο μετά την επίσκεψη του Ολύμπιου, το 1934, ο Παλαμάς ξαναγράφει για τον Κάλβο, ανιστορώντας εκτενώς και αναλυτικά την ώθηση που είχε δώσει η διάλεξή του στην ενασχόληση των Ελλήνων λογίων με το Ζακύνθιο ποιητή.⁵⁷ Αυτή τη φορά όμως μπερδεύει τις πληροφορίες:

«Το βιβλίο το πήρα την πρώτη χρονιά που ήρθα στην Αθήνα για φοιτητής, έτσι στην τύχη περνώντας από κάποιον βιβλιακό παλαιοπωλείο της Αγίας Ειρήνης. Ήταν η έκδοση της Ζακύνθου του 1881 από το Ραφτάνη. Μα μέσα στο επαρχιώτικο και φτωχότατο στο τύπωμα βιβλίο μου έδωκεν η μοίρα να χαρώ χαρά από τις ακριβότερες που φυλάγονταν για μένα, της ποιήσής μας. Η ανάγνωση αυτή γέννησε ύστερ' από λίγους μήνες τη διάλεξη που την έκαμα στο Σύλλογο "Παρνασσό"».⁵⁸

Ο Παλαμάς κάπου κάνει λάθος. Όσον αφορά τη χρονική απόσταση της διάλεξης από την αναγνωστική εμπειρία, το 1889 έλεγε «παρήλθον έτη έκτοτε» ενώ το 1934 γράφει «η ανάγνωση αυτή γέννησε ύστερ' από λίγους μήνες τη διάλεξη». Αν πράγματι η ζακυνθινή έκδοση του 1881 ήταν το «τομίδιο» που είχε αγοράσει από το παλαιοβιβλιοπωλείο, τότε δεν μπορεί να ήταν πρωτοετής φοιτητής, καθώς στο Πανεπιστήμιο γράφτηκε το 1875.⁵⁹ Αν πάλι ήταν πρωτοετής φοιτητής όταν πρωτοδιάβασε

56. Ο Γ. Βαλέτας, που ήταν παρών στη συνάντηση, αναμεταδίδει τα λόγια του Παλαμά: «Αρρώστησα, δεν μπορώ πια. Τα γηρατεία μας βαρύνουν. Σεις βλέπω στέκεσθε καλά. [...] Δεν ξέρω, δεν θυμάμαι τα περιστατικά και τα καθέκαστα της πρώτης γνωριμίας μας. Μα το βιβλίο σας τώρα μου ξανακάνει την εντύπωση που μου έκαμε», Γ. Βαλέτας, «Ο ποιητής και ο φιλόσοφος. Στο σπίτι του Κωστή Παλαμά», *Δημοκράτης* (Μυτιλήνης), 14.1.1933. Αναδημοσιεύεται στα *Άπαντα* του Παλαμά, τ. 14, ό.π., σ. 322-324.

57. Εντωμεταξύ είχαν κυκλοφορήσει δύο ακόμα εκδόσεις της ποίησης του Κάλβου: *Ανδρέου Κάλβου, Η Λύρα*, Λογοτεχνική Βιβλιοθήκη Φέξη, Αθήνα 1911 και *Κάλβου Άπαντα, Λύρα*, πρόλογος Μαρίνου Σιγούρου, Αθήνα, εκδόσεις Στοχαστή, [1928].

58. Κωστής Παλαμάς, «Ο Κάλβος κι άλλη μια φορά», *Άπαντα*, τ. 8, ό.π., σ. 540 (με ημερομηνία 30 Δεκεμβρίου 1934).

59. Το Σεπτέμβριο [του 1875] εγγράφεται ως πρωτοετής φοιτητής στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Τα έτη 1876, 1877 και 1878 ανανεώνει την εγγραφή του στη Σχολή, αλλά δεν ολοκληρώνει ποτέ τις σπουδές του (Γιώργος Ανδρειωμένος, *Κωστή Παλαμά, Ποιήματα στον Ραμπανά και το Μη Χάνεσαι*,

τον Κάλβο, τότε σίγουρα δεν αγόρασε την έκδοση Ραφτάνη, που δεν είχε κυκλοφορήσει ακόμα, αλλά αγόρασε την έκδοση του 1864, όπως και ο Ολύμπιος. Θεωρώ εγκυρότερες τις πληροφορίες που δίνει στο κείμενο της διάλεξης και βρίσκω πιθανότερη την εκδοχή ο Παλαμάς να πρωτοδιάβασε την ποίηση του Κάλβου μέσω της φθηνότερης έκδοσης του 1864, όπως και ο Ολύμπιος.

Η ζακυνθινή έκδοση του 1881 και η μελέτη της Juliette Lamber (που δημοσιεύτηκε μεταφρασμένη τμηματικά το 1880 και 1885 στον *Παροασσό* και αυτοτελώς το 1884 και το 1887) λειτούργησαν ως ισχυρά ενάυσματα για την παρουσίαση του ποιητή στο αθηναϊκό κοινό.⁶⁰ Στο κείμενο της διάλεξης, ο Παλαμάς φανερώνει και τις δύο αυτές πηγές του. Επιπλέον υπολογίζει τις πληροφορίες του Βικέλα για την ιδιαίτερη εντύπωση που έκανε στους Γάλλους αναγνώστες η ποίηση του Κάλβου, σε σχέση με τους άλλους Έλληνες ποιητές: «Καθώς ήκουσα διαβεβαιούμενον, την βαθυτέραν εντύπωσιν επροξένησαν παρά τοις Γάλλοις αναγνώσταις του βιβλίου τα εκ των Ωδών του Κάλβου παρατεθέντα αποσπάσματα».⁶¹

Το χειρόγραφο του Ολύμπιου, εξεταζόμενο μέσα στις σχετικά πυκνές αναφορές στον Κάλβο της δεκαετίας 1880-1890,⁶² αποτελεί δυναμικό

Ίδρυμα Κωστή Παλαμά, Αθήνα 2004, σ. 12, 26).

60. Ο Παλαμάς παραπέμπει συστηματικά στη μελέτη της Lamber, *Οι σύγχρονοι ποιηταί της Ελλάδος*, γράφοντας για τους «καθαρολόγους», για τον Σολωμό, τον Μαρκορά, τον Βαλαωρίτη, τον Τυπάλδο κλπ. (*Άπαντα*, τ. 6, ό.π., σ. 149 και 78· τ. 2, σ. 67· τ. 8, σ. 273 και 309 κλπ.).

61. Κ. Παλαμάς, «Κάλβος ο Ζακύνθιος», ό.π., σ. 42. Το 1934, αναφερόμενος ξανά στη γαλλική έκδοση, θυμάται: «Η απορία που μας κυρίευε περισσότερο ήτανε ποιος τάχα από τους μεταφρασμένους εκεί να 'κανε την καλύτερη εντύπωση. Ο ίδιος ο Βικέλας που συχνά τον έβλεπα με το Δροσίνη και με τον Κασδόνη της «Εστίας» που της ήτανε συνεργάτης, μας έλυσε κάποτε την απορία, μας πληροφόρησε πως ο ποιητής που στάθηκε ξεχωριστός στην περισυλλογή των ποιητών μας ήτανε ο Κάλβος» (Κ. Παλαμάς, «Ο Κάλβος κι άλλη μια φορά», ό.π., σ. 545).

62. Συνοψίζω πρόχειρα, λαμβάνοντας υπόψη τις αναφορές στον Κάλβο που επισημαίνονται στις μελέτες G. Andreiomenos, ό.π. και Γιώργος Ανδρειωμένος, *Βιβλιογραφία Ανδρέα Κάλβου (1818-1988)*, Αθήνα, Ε.Λ.Ι.Α., 1993: Στη Γαλλία το 1880 δημοσιεύτηκε το σχετικό με τον Κάλβο μέρος της μελέτης της Lamber («Poètes Grecs Contemporains, École Ioniene») στο περ. *Nouvelle Revue*, και το 1881 κυκλοφόρησε στο Παρίσι η αυτοτελής έκδοση όλης της μελέτης (*Poètes Grecs Contemporains*). Στην Ιταλία, το 1882 εκδόθηκε στη Νάπολη μετάφραση της μελέτης της Lamber (*Poeti Greci Contemporanei*). Το 1884 ο Κάλβος αναφέρεται από τον Camilo Antona-Traversi σε σχετικές με τον Ugo Foscolo μελέτες, τόσο στο περ. *Nuova Anthologia*, όσο και στην αυτοτελή έκδοση *Studi su Ugo Foscolo*.

τεκμήριο ενδιαφέροντος για την ποίηση του Κάλβου πριν τη διάλεξη του Παλαμά. Δεν είναι γνωστό, αν ο Παλαμάς και ο Ολύμπιος γνωρίζονταν πριν το 1889 ούτε αν σχετίζονται οι εμπειρίες τους πάνω στον Κάλβο. Είναι βέβαιο ότι ανήκαν σε διαφορετικά γλωσσικά «στρατόπεδα». Η γλώσσα του Ολύμπιου αναγνωρίζονταν από συγχρόνους του ως πάλλουσα και ζεστή καθαρεύουσα.⁶³ Ο Παλαμάς, από την άλλη μεριά, με τη διάλεξη του 1889 θέλησε να εδραιώσει τον Κάλβο στην εκτίμηση των δημοτικιστών και επισημαίνει κλείνοντας τη διάλεξή του: «Η ποίησις του Κάλβου δημοτικωτάτη καθ' ύλην, εγένετο κατ' εξοχήν αριστοκρατική διά της αρχαιοπρεπειάς του είδους αυτής».⁶⁴

Στην Ελλάδα το 1880 δημοσιεύτηκε στο περ. *Παρησάσος* η μετάφραση του σχετικού μέρους της μελέτης της Lamber («Ανδρέας Κάλβος 1796-1859») και ξανά το 1885 («Οι σύγχρονοι ποιηταί της Ελλάδος. Ιόνιος Σχολή»). Επίσης το 1880 ο Κάλβος περιλαμβάνεται στην ποιητική ανθολογία του Π. Ματαράγκα, *Παρησάσος ήτοι απάνθισμα των εκλεκτοτέρων ποιημάτων της νεωτέρας Ελλάδος*. Το 1881 κυκλοφόρησε στη Ζάκυνθο η επιμελημένη από τον Σπ. Δε Βιάζη έκδοση αλλά και ένα τομίδιο με τίτλο *Περί της ενταύθα μετακομιδής των λειψάνων Ζακύνθιου ποιητού*. Το 1883 χρονολογείται η αντιγραφή του Ι. Ολύμπιου στον Τύρναβο. Το 1884 εκδόθηκε αυτοτελώς στην Αθήνα μετάφραση της μελέτης της Lamber, ενώ το 1887 κυκλοφόρησε και άλλη μετάφραση της ίδιας μελέτης στη Φιλιππούπολη. Το 1885 ο Σπ. Δε Βιάζης δημοσίευσε στο περ. *Εβδομάς* το άρθρο «Ανδρέας Κάλβος». Το 1888 ο Α. Ρ. Ραγκαβής στο έργο *Περίληψις Ιστορίας της Νεοελληνικής Φιλολογίας* σχολιάζει την ποίηση του Κάλβου, ενώ άλλες αναφορές γίνονται από τον Δ. Ζαλούχο (1884), τον Κ. Παλαμά (1885) και τον Γρ. Ξερόπουλο (1888). Το 1889 έγινε στην Αθήνα η διάλεξη του Κ. Παλαμά, «Κάλβος ο Ζακύνθιος», που δημοσιεύτηκε στο τέλος της χρονιάς στο περ. *Εστία*. Η διάλεξη αναγγέλθηκε και σχολιάστηκε και στον Τύπο (εφημ. *Ακρόπολις*, 17 και 18 Μαρτίου 1889).

63. Φ. Α., «Ιωάννης Ολύμπιος, Ορέστεια, Βερναρδάκης», ό.π.: «Όπως στο Βερναρδάκη, έτσι και στον Ολύμπιο, χαίρεσαι ακόμα και την καθαρεύουσα τους, που την κάνουν κι αυτή να πάρει, παρά τη νέκρα της, τη λάμψη και τη ζωντάνια της ψυχής τους».

64. Κ. Παλαμάς, «Κάλβος ο Ζακύνθιος», ό.π., σ. 58, πβ. όσα αναφέρει η Βενετία Αποστολίδου, *Ο Κωστής Παλαμάς, ιστορικός της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα 1992, σ. 186. Στις αρχές του 20ού αιώνα που οι σχέσεις των δύο γλωσσικών «στρατοπέδων» οξύνονται, ο Παλαμάς, άλλοτε ηπιότερα και άλλοτε σκληρότερα, κατακρίνει την καθαρεύουσα ποιητική γλώσσα του Βερναρδάκη και ενδεχομένως παρομοίως θα έκρινε την καθαρεύουσα του Ολύμπιου· πβ. τις απόψεις του Παλαμά που δημοσιεύτηκαν στον *Νουμά* το 1903 και 1905: «Φιλολογικά Αναθήματα», *Νουμάς* 6 (16.1.1903), σ. 4: «Η τέχνη του Βερναρδάκη, τέχνη γνωστή και τέχνη εξοφλημένη. Δεν προσμένουν τίποτε απ' αυτή τα μεγάλα καταφρονημένα ακόμη ιδανικά της εθνικής ψυχής»· «Δρόμοι και σταθμοί της γλωσσικής ιδέας», *Νουμάς* 140 (20.3.1905), σ. 2: «Μα του Βερναρδάκη δεν του ήτανε βολετό να κό-

Το χειρόγραφο του Ολύμπιου προορίζονταν για ιδιωτική χρήση. Το ενδεχόμενο λειτουργίας του στην εκπαιδευτική διαδικασία δεν αποκλείεται⁶⁵ αλλά ούτε και επιβεβαιώνεται. Η ιδιαιτερότητά του σε σχέση με τις υπόλοιπες αναφορές στον Κάλβο της δεκαετίας 1880-1890 είναι ότι αποτυπώνει την προσωπική αντίδραση ενός νέου ανθρώπου στο έργο του επτανήσιου ποιητή.

ψει την αλυσίδα που τον έδενε με τα περασμένα, όσο δυνατά κι αν τα χτύπησε. Μ' όλο το νέο κήρυγμα, ακολούθησε το δρόμο του στη στράτα την παλιά».

65. Οι απαγορεύσεις της τουρκικής λογοκρισίας οξύνονταν ή αμβλύνονταν ανάλογα με τις γενικότερες συνθήκες που επηρέαζαν την πολιτική της Τουρκίας απέναντι στους ελληνικούς πληθυσμούς. Το 1893 οι επιθεωρητές του τουρκικού Υπουργείου Δημόσιας Εκπαίδευσης κατήγγειλαν το διευθυντή του Γυμνασίου Μυτιλήνης, Γρηγόριο Βερναρδάκη, ότι προωθούσε την ελληνική εθνικιστική προπαγάνδα. Σύμφωνα με την αναφορά τους, συνήθιζε να βγάζει λόγους υπέρ της Ελλάδας και στο σχολείο του διδάσκονταν βιβλία που προπαγάνδιζαν τις ελληνικές θέσεις. Μάλιστα σε ένα από τα βιβλία αυτά που ήταν γραμμένο από τον αδερφό του διευθυντή, κατηγορούσαν οι μουσουλμάνοι και για το λόγο αυτό η κυκλοφορία του βιβλίου είχε απαγορευτεί με σουλτανικό διάταγμα (Ευαγγελία Μπαλτά - Raif İvecan, «Ένα οθωμανικό Fahrenheit 451. Έργα και ημέρες του λογοκριτή Αβραάμ Γ. Βαπορίδη Εφέντη (1855-1911)», *Ανοιχτοσύνη. Μελέτες προς τιμήν της Βασιλικής Παπούλια*, Φωτεινή Ι. Τολούδη (επιμ.), Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάνιας, 2012, σ. 383-384).

SUMMARY

Maria Mathioudaki, *Ioannis Olymbios' (1864-1946) manuscripts in the Agiasos Reading Room: evidence about Andreas Kalvos' and D. N. Vernardakis' reception*

A collection of four manuscripts by Ioannis Olymbios (1864-1946) is presented in this article, located in the library of the Reading Room in Agiasos, in Lesvos. Three of the collection's manuscripts contain D. N. Vernardakis' works: «Merope», «Maria Doxapatri» and «Prolegomena peri ethnικού ελληνικού dramatos». One of the manuscripts contains Andreas Kalvos' work «Odai». This particular manuscript, created in Tyrnavos, Thessaly in January 1883, replicates the Athenian version of «Odai» (1864). Ioannis Olymbios's origin was from Macedonia but he lived in Mytilene. In 1883, he was a freshman in the School of Philosophy in Athens. The annexation of Thessaly by the Greek state in 1881 and, perhaps, Juliette Lamber's (Madame Adam) study on Andreas Kalvos, intensified his interest in Kalvos poetry. The 1883 manuscript is an evidence of welcoming the poet Kalvos, even before Kostis Palamas' known lecture «Kalvos o Zakynthios» in Athens, in 1889.

ΤΟΝ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟ ΠΕΜΠΤΟ ΤΟΜΟ
ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ ΜΝΗΜΩΝ ΓΙΑ ΤΟ
ΕΤΟΣ 2016 ΕΠΙΜΕΛΗΘΗΚΕ Ο ΧΡΗΣΤΟΣ
ΛΟΥΚΟΣ. ΤΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΚΑΙ ΤΙΣ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΤΙΣ ΕΚΑΝΑΝ
ΤΑ ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
ΛΟΓΩ ΑΧΡΗΜΑΤΙΑΣ ΤΟΥ ΤΑΜΕΙΟΥ ΤΗΣ
ΕΜΝΕ. ΓΙΑ ΤΟΝ ΙΔΙΟ ΛΟΓΟ ΤΗ ΣΕΛΙΔΟ
ΠΟΙΗΣΗ ΤΗΝ ΕΚΑΝΕ Ο ΓΙΑΝΝΗΣ
ΚΟΚΚΩΝΑΣ. ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΑ
ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΕΙΝΑΙ ΤΑ GREEK 90, 91
ΚΑΙ 92 ΤΗΣ ΜΟΝΟΤΥΠΕ ΚΑΙ ΤΑ ΛΑ
ΤΙΝΙΚΑ ΕΙΝΑΙ ΤΑ LINO TYPE DIDOT
ΕΝΟΠΟΙΗΜΕΝΑ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΧΡΟΝΙΑ
ΜΕ ΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟ UNICODE ΑΠΟ
ΤΟΝ ΓΙΑΝΝΗ ΚΟΚΚΩΝΑ ΚΑΙ ΤΟΝ
ΓΙΩΡΓΟ ΜΠΩΚΟ. ΤΟ ΕΞΩΦΥΛΛΟ
ΤΟ ΣΧΕΔΙΑΣΑΝ Ο ΜΕΛΕΤΗΣ ΛΟΥΚΟΣ
ΚΑΙ Ο ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ. ΤΥΠΩ
ΘΗΚΑΝ 180 ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΣΤΟ ΑΛΦΑΒΗΤΟ
ΑΡΧΕΣ ΙΟΥΛΙΟΥ ΤΟΥ '17

